

**UNIVERSITI MALAYA
PERAKUAN KEASLIAN PENULISAN**

Nama: **PG KHAIRUL RIJAL PG HJ ABDUL RAHIM**

(No. K.P/Pasport:**00-253069**)

No. Pendaftaran/Matrik: **AHA 070001**

Nama Ijazah: **DOKTOR FALSAFAH**

Tajuk Kertas Projek/Laporan Penyelidikan/Disertasi/Tesis (“Hasil Kerja ini”):

SEJARAH PERKEMBANGAN PERUSAHAAN PERIKANAN DI NEGARA BRUNEI DARUSSALAM 1800-2008.

Bidang Penyelidikan: **PERIKANAN**

Saya dengan sesungguhnya dan sebenarnya mengaku bahawa:

- (1) Saya adalah satu-satunya pengarang/penulis Hasil Kerja ini;
- (2) Hasil Kerja ini adalah asli;
- (3) Apa-apa penggunaan mana-mana hasil kerja yang mengandungi hakcipta telah dilakukan secara urusan yang wajar dan bagi maksud yang dibenarkan dan apa-apa petikan, ekstrak, rujukan atau pengeluaran semula daripada atau kepada mana-mana hasil kerja yang mengandungi hakcipta telah dinyatakan dengan sejelasnya dan secukupnya dan satu pengiktirafan tajuk hasil kerja tersebut dan pengarang/penulisnya telah dilakukan di dalam Hasil Kerja ini;
- (4) Saya tidak mempunyai apa-apa pengetahuan sebenar atau patut semunasabahnya tahu bahawa penghasilan Hasil Kerja ini melanggar suatu hakcipta hasil kerja yang lain;
- (5) Saya dengan ini menyerahkan kesemua dan tiap-tiap hak yang terkandung di dalam hakcipta Hasil Kerja ini kepada Universiti Malaya (“UM”) yang seterusnya mula dari sekarang adalah tuan punya kepada hakcipta di dalam Hasil Kerja ini dan apa-apa pengeluaran semula atau penggunaan dalam apa jua bentuk atau dengan apa juga cara sekalipun adalah dilarang tanpa terlebih dahulu mendapat kebenaran bertulis dari UM;
- (6) Saya sedar sepenuhnya sekiranya dalam masa penghasilan Hasil Kerja ini saya telah melanggar suatu hakcipta hasil kerja yang lain sama ada dengan niat atau sebaliknya, saya boleh dikenakan tindakan undang-undang atau apa-apa tindakan lain sebagaimana yang diputuskan oleh UM.

Tandatangan Calon

Tarikh:

Diperbuat dan sesungguhnya diakui di hadapan,

Tandatangan Saksi

Tarikh:

Nama:

Jawatan:

ABSTRAK

Kajian ini bertujuan untuk meneliti sejarah perkembangan perusahaan perikanan di Negara Brunei Darussalam antara tahun 1800 hingga 2008. Ketidakmampuan perusahaan perikanan memenuhi permintaan sumber perikanan dan kebergantungan Brunei kepada sumber perikanan import dari negara luar menjadi permasalahan utama yang diambil kira dalam kajian ini. Pengkajian mengenai sejarah perkembangan perusahaan perikanan ini dapat memperlihatkan satu gambaran yang lebih jelas dalam erti kata sebenar tentang ketidakmampuan perusahaan perikanan Brunei memenuhi permintaan sumber perikanan. Dalam mengenalpasti dan memahami kedudukan sebenar perubahan dan perkembangan yang telah berlaku dalam perusahaan perikanan Brunei, permasalahan kajian diteliti dalam konteks yang luas dan menyeluruh yang menitikberatkan sejarah secara kronologi mengikut tahap-tahap sejarah Brunei. Bermula dari zaman Pentadbiran Tradisi (1800-1905); diikuti zaman Pentadbiran Residen British I (1906-1941); zaman Pendudukan Jepun dan zaman Pentadbiran Residen British II (1949-1959); zaman Brunei Berkerajaan Sendiri (1959-1983) dan diakhiri dengan zaman Brunei mencapai Merdeka (1984-2008). Dengan menggunakan pendekatan sejarah dan kaedah perpustakaan, temu bual dan pemerhatian, kajian ini memberi penekanan terhadap hubungan kait permasalahan kajian dengan faktor-faktor yang mempengaruhi perubahan dan perkembangan perusahaan perikanan. Pengaruh perubahan sistem pentadbiran, perkembangan ekonomi, pertambahan bilangan penduduk, peranan pihak pentadbiran dan golongan pemodal terhadap perusahaan perikanan Brunei merupakan faktor-faktor yang dianalisis secara terperinci dalam menjawab atau menyelesaikan permasalahan dalam kajian ini. Hasil penganalisan telah mendapati bahawa perusahaan perikanan di Brunei telah mengalami pelbagai perubahan dari peringkat pengeluaran hingga ke peringkat pemasaran. Perubahan yang berlaku dalam perusahaan perikanan didorong oleh usaha untuk memenuhi permintaan sumber perikanan yang mengalami peningkatan kuantiti dan perubahan bentuk komoditi perikanan. Peningkatan kuantiti dan perubahan bentuk permintaan sumber perikanan dipengaruhi secara langsung dan tidak langsung oleh faktor-faktor yang mempengaruhi perusahaan perikanan. Bagi memenuhi peningkatan kuantiti dan perubahan bentuk permintaan sumber perikanan, perusahaan perikanan perlu dibangun dan dimodenkan. Pelbagai rancangan dan langkah pembangunan dan pemodenan perusahaan perikanan telah dilaksanakan oleh pihak pentadbiran dan golongan pemodal bagi meningkatkan hasil pendaratan dan pengeluaran sumber perikanan. Bagaimanapun, sejak dari zaman Pentadbiran Residen British I hingga zaman Brunei mencapai Kemerdekaan, usaha yang dilaksanakan ini kurang mendapat sambutan daripada rakyat dan penduduk Brunei. Impak dari situasi ini, perusahaan perikanan tidak mampu memenuhi peningkatan kuantiti dan perubahan bentuk permintaan sumber perikanan. Ketidakmampuan ini telah menyebabkan Brunei bergantung kepada sumber perikanan import dari negara luar secara berterusan bagi memenuhi permintaan sumber perikanan tempatan sehingga ke hari ini. Ini bermakna kebergantungan Brunei terhadap sumber perikanan import bukanlah disebabkan kekurangan stok sumber perikanan atau akibat tangkapan yang berlebihan seperti negara-negara lain yang banyak dibincangkan dalam kajian-kajian terdahulu. Akan tetapi disebabkan persepsi dan sambutan rakyat dan penduduk yang kurang memberi perhatian terhadap perusahaan perikanan. Dengan itu, tesis ini merupakan kajian terbaru yang menyumbang kepada pertambahan kajian dalam bidang perikanan secara umumnya dan di Brunei secara khususnya.

ABSTRACT

This study aims to analyse the historical developments of the fishery industry in Negara Brunei Darussalam from 1800 until 2008. The current inability of the fisheries industry to satisfy demand and Brunei's reliance on imported fish are key considerations addressed in this study. An analysis of the history of the development of the fisheries industry can result in a more accurate reflection and deeper understanding of the extent of Brunei's inability to meet local demands for fishery resources. In identifying and understanding the actual conditions of change and development in the industry, the key themes have been critically analysed within a broad and comprehensive historical context broken up into chronological sequences in Brunei's history. This analysis begins with the Traditional Government period (1800-1905), followed by the first part of the British Residency period (1906-1941), the Japanese Occupation, the second part (or resumption) of the British Residency period (1949-1959), Brunei's period of self-internal governance (1959-1983), and finally, Brunei's post-independence period (1984-2008). Through the use of the historical and library research, interviews and observation, the study places emphasis on the relationship between the problematisation and the factors that influence change and development in the fishing industry. In answering or resolving the problematisation of this study, the factors analysed in detail are the influences of consistent change in Brunei's administrative system, economic development, population growth, the roles of the administrators and the investors in the fishing industry. The analysis has found that the fisheries industry in Brunei has experienced various changes from the production stage up to the marketing stage. These changes have been driven by attempts to meet the demands for fisheries that have increased in quantity and the changes in fish commodities. This increase in quantity and the changes in the kinds of demand have been directly influenced by factors that also affect the fishing industry. In order to meet these demands in quantity and type, the industry needs to be developed and modernized. Various development and modernisation programmes and steps have in fact been taken by administrators and investors to increase catch and production of fish products. However, since the first part of the British Residency until Brunei's independence, these efforts have not received sufficient support from the citizens and residents of Brunei. As a consequence of this, the fisheries industry is not able to fulfil the need for increased quantity and the changes in the types of demand. This has resulted in Brunei being dependent on the continuous importation of fish in order to meet local demands until the present day. Furthermore, Brunei's reliance on fish imports is not a consequence of a lack of fish stocks or over-fishing, as is the case for a number of other countries which have been discussed in earlier studies. Rather, it is because of the perception of citizens and residents who do not pay sufficient attention to the fishing industry and its potential. In this respect, the findings of this thesis forms new research that makes a significant contribution to existing knowledge on fisheries in general and, in particular, the fisheries industry in Brunei Darussalam.

PENGHARGAAN

السلام عليكم ورحمة الله وبركاته

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على أشرف الأنبياء والمرسلين
وعلى آله وصحبه أجمعين

Penulis bersyukur ke hadrat Allah Subhanahu Wataala kerana dengan izin dan hidayahNya, serta dengan kekuatan dan semangat untuk menghadapi pelbagai cabaran, rintangan dan dugaan, akhirnya penulis berjaya menyempurnakan kajian ini.

Dalam ruangan yang agak terhad ini penulis ingin merakamkan dan mengucapkan terima kasih kepada beberapa pihak yang telah banyak membantu dalam menjayakan kajian ini.

Pertama sekali penulis ingin kalungkan setinggi-tinggi penghargaan dan sebanyak-banyak terima kasih buat penyelia tesis yang dihormati, Yang Berbahagia Prof. Dato' Dr. Mohammad Raduan bin Mohd. Ariff, yang merupakan seorang pakar dan ahli akademik yang berpengalaman dalam bidang perikanan, atas kesudian menyelia tesis ini dengan penuh tegas. Segala tunjur ajar, bimbingan, pandangan, buah fikiran, nasihat, teguran dan ingatan yang sangat tegas yang diberikan merupakan kunci kejayaan dalam menghasilkan tesis ini. Kepakaran dan pengalaman beliau dalam kerja-kerja akademik dan penyelidikan yang telah beliau turunkan kepada penulis akan dijadikan sebagai panduan dan rujukan kepada penulis pada masa-masa akan datang. Tanpa semua ini, penulis rasakan tidak akan berjaya menyelesaikan tesis ini.

Ucapan terima kasih ditujukan kepada Kerajaan KDYMM Paduka Seri Baginda Sultan dan Yang Dipertuan Negara Brunei Darussalam kerana telah memperkenankan Kursus Latihan Dalam Perkhidmatan penuh kepada penulis untuk melanjutkan pengajian ke peringkat Ijazah Doktor Falsafah.

Ucapan terima kasih juga ditujukan kepada Pengarah, mantan-mantan Pengarah, para pensyarah dan kakitangan Akademi Pengajian Brunei dan Universiti Brunei Darussalam atas dorongan dan sokongan kepada penulis untuk menyempurnakan penulisan tesis ini. Rasa penghargaan dan terima kasih juga ditujukan kepada para pensyarah dan kakitangan di Jabatan Pengajian Asia Tenggara dan Jabatan Sejarah, Universiti Malaya, khususnya Puan Haliza Harun dan Puan Moneaty yang telah banyak membantu dan memudahkan urusan penulis sepanjang pencalonan di Universiti Malaya.

Seterusnya, penghargaan dan terima kasih ditujukan kepada para pegawai dan kakitangan Jabatan Perikanan Brunei dan Jabatan Kastam dan Eksais Brunei, para nelayan, para pengusaha perikanan, para pengimport dan pengeksport sumber perikanan, para informan yang banyak memberikan maklumat, membekalkan bahan-bahan kajian dan lain-lain bantuan semasa penulis menjalankan kajian lapangan. Tidak lupa juga kepada pihak-pihak perpustakaan Universiti Brunei Darussalam, Perpustakaan Dewan Bahasa dan Pustaka Brunei, Arkib Negara Brunei, Perpustakaan Jabatan Perikanan Brunei, Perpustakaan Kementerian Pertanian Malaysia, Perpustakaan Jabatan Pusat Sejarah Brunei, Perpustakaan Jabatan Muzium Brunei, Perpustakaan Jabatan Penerangan Brunei, Perpustakaan Universiti Malaya, Bilik Sumber Jabatan Pengajian Asia Tenggara, Universiti Malaya dan Pusat Teknologi Pendidikan (ETC), Universiti

Brunei Darussalam yang banyak membantu dan memberikan kemudahan sepanjang kajian dan penulisan tesis ini dijalankan.

Sekalung penghargaan dan terima kasih ditujukan buat Prof. Dato' Dr. Othman bin Yatim yang banyak membantu, memberi nasihat dan sentiasa bersedia untuk bertukar-tukar idea dan pandangan semasa proses terakhir penulisan tesis ini. Rasa terima kasih dan penghargaan juga ditujukan kepada Prof. Madya Dr. Haji Hashim bin Haji Abdul Hamid, Prof. Madya Ampuan Dr. Haji Brahim bin Ampuan Haji Tengah, Prof. Madya Dr. Haji Asbol Haji Mail, Prof. Madya Zainal Abidin Borhan, Allahyarham Haji Awang Muhammad Haji Awang Damit dan Jiram Jamit yang telah membantu serta memberi buah fikiran dan membekalkan bahan-bahan penting sehingga terhasilnya tesis ini.

Rasa penghargaan dan terima kasih istimewa dipahatkan buat Awang Zulhilmi bin Haji Jaidin, Awang Khairul Anuar bin Haji Sahari, Awang Haji Kahar bin Haji Ahmad, Dr. Mazlan bin Majid, Yeap Hock Lai, Rozaiman bin Makmun, Awang Haji Mohd Ramli bin Haji Mohd Jaafar, Awang Khairul Nizam bin Suhaili, Awang Rusdi bin Abdul Rahman, Awang Abdul Hai bin Haji Julay, Awang Abdul Hadi bin Haji Tinggal, Awang Azizan bin Haji Ibrahim, Dayang Noralipah binti Mohamed dan Dayang Rosminah binti Haji Mohin yang sentiasa mendoakan kejayaan penulis, banyak membantu, sentiasa memahami, mendengar keluhan dan membakar semangat penulis untuk terus menyelesaikan pengkajian dan penulisan tesis ini dengan ucapan "kita sahabat buat selamanya". Tidak lupa juga diucapkan terima kasih buat anak-anak didik dan rakan-rakan lain yang tidak dapat disebutkan kesemuanya di sini.

Teristimewa dan setinggi-tinggi penghargaan dan penghormatan ditujukan buat kedua ibu bapa tersayang Pg Haji Abdul Rahim bin Pg Haji Aliuddin dan Dayang Hajah Rosnah binti Haji Abdul Kadir, yang sentiasa memberi harapan, mendoakan kejayaan serta sentiasa memandangi tinggi pencapaian dan kejayaan penulis. Tidak lupa juga kepada abang dan adik-adik serta anak-anak buah yang menjadi aspirasi untuk mencapai kejayaan ini.

Terakhir dan teramat-amat istimewa, rasa kegembiraan atas kejayaan ini dihadiahkan buat isteri dan anak-anak tercinta dan sangat disayangi. Buat isteri tersayang dan sumber semangat penulis, Magdalena binti Haji Ali, pengorbanan, ketabahan, kesabaran, kesetiaan, kerjasama, kefahaman dan kebijaksanaan dalam menangani urusan keluarga sepanjang kajian ini dilakukan sangat-sangat disanjung tinggi dan dihargai. Kepada anak-anak tersayang dan sumber ilham penulis, Dk. Khairunnisa, Dk. Khairunnajihah, Dk. Khairunnajibah, Ak. Amirul Rijal, Ak. Fauzul Rijal, Ak. Ahsanul Rijal, Ak. Aminul Rijal, Ak. Nashrul Rijal dan Dk. Khairunnabilah, babah hadiahkan tesis ini sebagai aspirasi dan semangat yang akan mendorong kamu terus berusaha dengan gigih untuk mencapai kejayaan yang lebih tinggi dari kejayaan ini.

Sekian, terima kasih.

Wassalam.

Pg Khairul Rijal Pg Hj Abdul Rahim
Kampong Madang, Berakas
Bandar Seri Begawan
Negara Brunei Darussalam.
Ogos 2015

Keadaan pada hari ini adalah terhasil daripada benih atau tindakan dan proses masa lalu. Penyelidikan yang mengambilkira kepentingan sejarah perlu dilakukan bagi mengetahui dan memahami kedudukan sebenar perubahan dan perkembangan yang telah berlaku pada hari ini.

SENARAI KANDUNGAN

KANDUNGAN	HALAMAN
Abstrak	iii
Abstract	iv
Penghargaan	v
Dedikasi	vii
Senarai Kandungan	viii
Senarai Rajah	xii
Senarai Jadual	xv
Senarai Gambar	xix
Senarai Peta	xxi
Senarai Lampiran	xxii
Senarai Singkatan	xxiii
BAB I	
PENDAHULUAN	1
1.1 Pendahuluan	1
1.2 Latar Belakang Kajian	1
1.3 Permasalahan Kajian	25
1.4 Tujuan dan Objektif Kajian	28
1.5 Skop dan Rangka Kajian	29
1.6 Kawasan Kajian	31
1.7 Kepentingan Kajian	40
1.8 Metodologi Kajian	42
1.8.1 Kaedah Perpustakaan	42
1.8.2 Kaedah Temu bual	43
1.8.3 Kaedah Pemerhatian	43
1.9 Kajian Terdahulu	44
1.10 Struktur Tesis	76
BAB II	
PERUSAHAAN PERIKANAN SEMASA ZAMAN PENTADBIRAN TRADISI (1800-1905)	79
2.1 Latar Belakang Brunei	79
2.2 Sistem Pentadbiran Tradisi Brunei	86
2.2.1 Pentadbiran Kerajaan Pusat	86
2.2.2 Pentadbiran Tanah Jajahan	89
2.3 Ekonomi Brunei Semasa Zaman Pentadbiran Tradisi	95
2.4 Penduduk Brunei Semasa Zaman Pentadbiran Tradisi	114
2.5 Perusahaan Perikanan Semasa Zaman Pentadbiran Tradisi	119
2.6 Kaedah dan Teknologi Penangkapan Ikan Semasa Zaman Pentadbiran Tradisi	124
2.7 Pemasaran Hasil Perikanan Semasa Zaman Pentadbiran Tradisi	142
2.8 Kesimpulan	144

BAB III	
PERUSAHAAN PERIKANAN SEMASA ZAMAN PENTADBIRAN RESIDEN BRITISH I (1906-1941)	148
3.1 Latar Belakang Fizikal Brunei Semasa Zaman Pentadbiran Residen British I	148
3.2 Sistem Pentadbiran Residen British I	154
3.3 Perkembangan Ekonomi Brunei Semasa Zaman Pentadbiran Residen British I	160
3.3.1 Sumber Pertanian	161
3.3.2 Sumber Perhutanan	167
3.3.3 Sumber Perlombongan	171
3.4 Pertambahan Penduduk Brunei Semasa Zaman Pentadbiran Residen British I	183
3.5 Perkembangan Perusahaan Perikanan Semasa Zaman Pentadbiran Residen British I	190
3.6 Tenaga Buruh Perikanan Semasa Zaman Pentadbiran Residen British I	198
3.7 Teknologi Penangkapan Ikan Semasa Zaman Pentadbiran Residen British I	201
3.8 Pemasaran Hasil Perikanan Semasa Zaman Pentadbiran Residen British I	217
3.9 Kesimpulan	223
BAB IV	
PERUSAHAAN PERIKANAN SEMASA ZAMAN PENDUDUKAN JEPUN DAN ZAMAN PENTADBIRAN RESIDEN BRITISH II (1941-1959)	227
4.1 Pendudukan Jepun	227
4.2 Pentadbiran Tentera Jepun di Brunei	229
4.3 Ekonomi Brunei Semasa Pendudukan Jepun	234
4.4 Perusahaan Perikanan Semasa Pendudukan Jepun	238
4.5 Sistem Pentadbiran Residen British II	242
4.6 Perkembangan Ekonomi Brunei Semasa Pentadbiran Residen British II	250
4.6.1 Sektor Perlombongan	252
4.6.2 Sektor Pertanian	255
4.6.3 Sektor Perhutanan	261
4.7 Pertambahan Penduduk Brunei Semasa Pentadbiran Residen British II	263
4.8 Perkembangan Perusahaan Perikanan Semasa Pentadbiran Residen British II	269
4.9 Tenaga Buruh Perikanan Semasa Pentadbiran Residen British I	282
4.10 Teknologi Penangkapan Ikan Semasa Pentadbiran Residen British II	284
4.11 Pemasaran Hasil Perikanan Semasa Pentadbiran Residen British II	295
4.12 Kesimpulan	303

BAB V	
PERUSAHAAN PERIKANAN SEMASA ZAMAN	
BRUNEI BERKERAJAAN SENDIRI (1959-1983)	309
5.1	Pentadbiran Berkerajaan Sendiri 309
5.2	Perkembangan Ekonomi semasa Brunei Berkerajaan Sendiri 316
5.2.1	Sektor Minyak 316
5.2.1.1	Minyak Mentah 316
5.2.1.2	Gas Asli 318
5.2.1.3	Keluaran Petroleum 320
5.2.2	Sektor Bukan Minyak 320
5.2.2.1	Sektor Perkhidmatan 322
5.2.2.2	Sektor Perindustrian 324
5.2.2.3	Sektor Pertanian 326
5.2.2.4	Sektor Perhutanan 329
5.2.2.5	Sektor Perikanan 332
5.3	Pertambahan Penduduk Semasa Brunei Berkerajaan Sendiri 334
5.4	Perkembangan Perusahaan Perikanan Semasa Brunei Berkerajaan Sendiri 339
5.5	Tenaga Buruh Perikanan Semasa Brunei Berkerajaan Sendiri 350
5.6	Teknologi Penangkapan Ikan Semasa Brunei Berkerajaan Sendiri 352
5.7	Pemasaran Hasil Perikanan Semasa Brunei Berkerajaan Sendiri 366
5.8	Kesimpulan 372

BAB VI	
PERUSAHAAN PERIKANAN SELEPAS BRUNEI	
MENCAPAI KEMERDEKAAN (1984-2008)	376
6.1	Pentadbiran Brunei Selepas Merdeka 376
6.2	Perkembangan Ekonomi Brunei Selepas Merdeka 380
6.2.1	Sektor Minyak 380
6.2.1.1	Minyak Mentah 382
6.2.1.2	Gas Asli 384
6.2.1.3	Keluaran Petroleum 385
6.2.2	Sektor Bukan Minyak 386
6.2.2.1	Sektor Perkhidmatan 386
6.2.2.2	Sektor Perindustrian 387
6.2.2.3	Sektor Pertanian 390
6.2.2.4	Sektor Perhutanan 393
6.2.2.5	Sektor Perikanan 395
6.3	Peningkatan Bilangan Penduduk Selepas Brunei Merdeka 395
6.4	Perkembangan Perusahaan Perikanan Selepas Brunei Merdeka 403
6.5	Tenaga Buruh Perikanan Selepas Brunei Merdeka 430
6.6	Teknologi Penangkapan Ikan Selepas Brunei Merdeka 437
6.7	Pengimportan sumber Perikanan Selepas Brunei Merdeka 450
6.8	Pemasaran Hasil Perikanan Selepas Brunei Merdeka 479
6.9	Kesimpulan 487

BAB VII	
KESIMPULAN	491
SENARAI RUJUKAN	514
LAMPIRAN	550

SENARAI RAJAH

SENARAI RAJAH		HALAMAN
Rajah 1.1	Kedalaman Perairan Brunei	34
Rajah 1.2	Ciri Dasar Laut Perairan Brunei	35
Rajah 1.3	Struktur Pelantar dan Saluran Paip Minyak dan Gas	38
Rajah 2.1	Kedudukan Po-li Pada Zaman Pemerintahan Dinasti Ling (TM 502-566)	82
Rajah 2.2	Vassal Kedaulatan Brunei Abad Ke-16	83
Rajah 2.3	Kejatuhan Tanah Jajahan Brunei Abad Ke-19	105
Rajah 2.4	Bubu	131
Rajah 2.5	Kelong Laut	136
Rajah 2.6	Kelong Kaloya	137
Rajah 2.7	Tugu	141
Rajah 3.1	Kedudukan Sungai-Sungai Utama di Brunei	152
Rajah 3.2	Nilai Eksport Sagu 1908-1941	163
Rajah 3.3	Nilai Eksport Getah 1914-1941	165
Rajah 3.4	Kuantiti dan Nilai Import Beras 1921-1941	168
Rajah 3.5	Nilai Eksport Cutch 1907-1941	170
Rajah 3.6	Nilai Eksport Getah Jelutung 1908-1941	172
Rajah 3.7	Kuantiti dan Nilai Eksport Minyak Mentah 1932-1941	179
Rajah 3.8	Kuantiti dan Nilai Eksport Gas Asli 1934-1941	180
Rajah 3.9	Lintau	204
Rajah 3.10	Kuantiti dan Nilai Import Produk Ikan Kering 1932-1941	222
Rajah 4.1	Kuantiti dan nilai Eksport Gas Asli Brunei 1946-1959	256
Rajah 4.2	Nilai Eksport Getah Asli Brunei 1946-1959	260
Rajah 4.3	Nilai Eksport Getah Jelutung Brunei 1946-1959	262

Rajah 4.4	Taburan Penduduk Brunei Menurut Daerah Tahun 1931, 1947 dan 1960	268
Rajah 4.5	Jumlah Bot Perikanan yang Dilesenkan 1950-1959	273
Rajah 4.6	Jaul Tunda	288
Rajah 4.7	Anjun	290
Rajah 4.8	Panau	292
Rajah 4.9	Jungkat	294
Rajah 4.10	Kuantiti dan Nilai Import Sumber Perikanan dalam Bentuk Segar	300
Rajah 4.11	Kuantiti dan Nilai Import Sumber Perikanan yang Dikeringkan	302
Rajah 5.1	Pukat Curut	357
Rajah 5.2	Operasi Menaikkan Pukat Curut	358
Rajah 5.3	Andang	360
Rajah 5.4	Andang Karan	362
Rajah 5.5	Operasi Bot Pukat Tunda	365
Rajah 6.1	Perbandingan Jumlah Pekerja Tempatan dan Pekerja Asing di Sektor Swasta Tahun 1985-2008	399
Rajah 6.2	Zon Sempadan Penangkapan Ikan Brunei	408
Rajah 6.3	Bilangan Teknologi Penangkapan Ikan yang Dilesenkan Tahun 1984-2008	424
Rajah 6.4	Penghasilan Sektor Akuakultur dan Sektor Pemprosesan 1991-2008	426
Rajah 6.5	Permintaan dan Penawaran Sumber Perikanan Tempatan untuk Makanan Serta Penggunaan Sumber Perikanan Per Kapita di Brunei 1985-2008 (Anggaran)	428
Rajah 6.6	Permintaan dan Penawaran Sumber Perikanan Tempatan dan Import untuk Makanan Serta Penggunaan Sumber Perikanan Per Kapita di Brunei 1985-2008 (Anggaran)	429
Rajah 6.7	Perbandingan Jumlah Nelayan Tempatan dan Nelayan Asing dalam Syarikat Nelayan Kecil-Kecilan Tahun 1985-2008	435

Rajah 6.8	Bubu Lipat Ketam Empat Persegi Bujur	448
Rajah 6.9	Bubu Lipat Ketam Separuh Bulat	449
Rajah 6.10	Negara dan Negeri Asal Sumber Perikanan Import	459

SENARAI JADUAL

SENARAI JADUAL		HALAMAN
Jadual 2.1	Eksport Komoditi Utama Brunei 1857-1884	110
Jadual 2.2	Nilai Perdagangan Brunei 1857-1885	112
Jadual 3.1	Kuantiti dan Nilai Eksport Arang Batu 1906 – 1938	175
Jadual 3.2	Nilai Perdagangan Brunei 1906-1941	182
Jadual 3.3	Jumlah Penduduk Brunei 1906-1941	184
Jadual 3.4	Penduduk Brunei Mengikut Banci Penduduk 1911, 1921 dan 1931	185
Jadual 3.5	Taburan Penduduk Menurut Daerah	189
Jadual 3.6	Jenis-jenis Ikan yang dijadikan Ikan Masin dan Ikan Kering	194
Jadual 3.7	Kuantiti dan Nilai Import Garam 1921-1941	195
Jadual 3.6	Bilangan Penduduk Aktif Dalam Pekerjaan Berdasarkan Banci Penduduk 1921 dan 1931	199
Jadual 3.9	Nilai Eksport Komoditi Utama Sektor Perikanan 1918-1941	220
Jadual 4.1	Nilai Perdagangan Brunei 1946-1959	251
Jadual 4.2	Nilai Eksport Minyak Mentah Brunei 1946-1959	254
Jadual 4.3	Nilai Eksport Kayu Api Brunei 1946-1959	264
Jadual 4.4	Bilangan Penduduk Brunei Mengikut Tahun Banci 1931, 1947 dan 1960	266
Jadual 4.5	Bilangan Teknologi Penangkapan Ikan Yang Dilesenkan 1950-1959	272
Jadual 4.6	Jumlah Sumber Perikanan Segar yang Terdapat di Pasar Seluruh Negeri 1950-1959	274
Jadual 4.7	Bilangan Penduduk Yang Aktif Dalam Pekerjaan Berdasarkan Banci Penduduk 1960	283
Jadual 5.1	Peratus Jumlah Pengeluaran Negara 1955-1960	314

Jadual 5.2	Nilai dan Peratus Sumbangan Keluaran Dalam Negeri Kasar Pada Harga Semasa Tahun 1960-1983	317
Jadual 5.3	Pengeluaran dan Eksport Minyak Mentah 1960-1983	319
Jadual 5.4	Nilai dan Peratus Pertumbuhan Eksport Gas Asli dan Keluaran Petroleum Tahun 1960-1983	321
Jadual 5.5	Nilai dan Peratus Sumbangan Sektor Perkhidmatan Terhadap Keluaran Dalam Negeri Kasar Pada Harga Semasa Tahun 1960-1983	323
Jadual 5.6	Nilai dan Peratus Sumbangan Sektor Perindustrian Terhadap Keluaran Dalam Negeri Kasar Pada Harga Semasa Tahun 1960-1983	325
Jadual 5.7	Nilai Eksport Perusahaan Ais Krim; Perusahaan Besi, Tembaga, Aluminium, Sisa dan Buangan; Perusahaan Batu Bata, Tembikar Bangunan; dan Perusahaan Perabot dan Ganti Tahun 1978-1983	327
Jadual 5.8	Nilai dan Peratus Sumbangan Sektor Pertanian Terhadap Keluaran Dalam Negeri Kasar Pada Harga Semasa Tahun 1960-1983	328
Jadual 5.9	Nilai Eksport Getah Asli; Kulit Lembu dan Kerbau; Lada Hitam dan Lada Putih Tahun 1960-1983	330
Jadual 5.10	Nilai dan Peratus Sumbangan Sektor Perhutanan Terhadap Keluaran Dalam Negeri Kasar Pada Harga Semasa Tahun 1960-1983	331
Jadual 5.11	Nilai Eksport Getah Jelutung, Kayu Balak Bulat dan Kayu Bergergaji Tahun 1960-1983	333
Jadual 5.12	Nilai dan Peratus Sumbangan Sektor Perikanan Terhadap Keluaran Dalam Negeri Kasar Pada Harga Semasa Tahun 1960-1983	335
Jadual 5.13	Pengeluaran dan Import Sumber Perikanan 1960-1983	336
Jadual 5.14	Bilangan Penduduk Brunei Mengikut Tahun Banci 1960, 1971 dan 1981	338
Jadual 5.15	Taburan Penduduk Brunei Menurut Daerah Berdasarkan Banci Penduduk 1960, 1971 dan 1981	340
Jadual 5.16	Jumlah Perahu/Bot Nelayan yang Dilesenkan 1960-1983	343
Jadual 5.17	Bilangan Teknologi Penangkapan Ikan yang Dilesenkan 1960-1983	345

Jadual 5.18	Bilangan Penduduk Aktif Dalam Ekonomi Berdasarkan Banci Penduduk 1960, 1971 dan 1981	351
Jadual 5.19	Jumlah Ikan dan Udang Segar Pengeluaran Tempatan dan Import yang Terdapat di Pasar 1959-1983	369
Jadual 5.20	Jumlah Import Sumber Perikanan dari Sarawak, Sabah dan Singapura Tahun 1967 -1977	370
Jadual 6.1	Sumbangan dan Anggaran Keluaran Dalam Negeri Kasar Mengikut Sektor Pada Harga Semasa Bagi 1984-2008	381
Jadual 6.2	Nilai Eksport Minyak Mentah, Gas Asli dan Keluaran Petroleum Tahun 1984-2008	383
Jadual 6.3	Nilai dan Peratus Sumbangan Sektor Perkhidmatan Terhadap Keluaran Dalam Negeri Kasar Pada Harga Semasa Tahun 1984-2008	388
Jadual 6.4	Nilai dan Peratus Sumbangan Sektor Perindustrian Terhadap Keluaran Dalam Negeri Kasar Pada Harga Semasa Tahun 1984-2008	389
Jadual 6.5	Nilai Eksport Ais Krim, Besi/ Tembaga/ Aluminium Sisa dan Buangan, Batu-Bata/ Tembikar, Perabot dan Ganti, Pakaian dan Simen Tahun 1984-2007	391
Jadual 6.6	Nilai dan Peratus Sumbangan Sektor Pertanian Terhadap Keluaran Dalam Negeri Kasar Pada Harga Semasa Tahun 1984-2008	392
Jadual 6.7	Nilai dan Peratus Sumbangan Sektor Perhutanan Terhadap Keluaran Dalam Negeri Kasar Pada Harga Semasa Tahun 1984-2008	394
Jadual 6.8	Nilai dan Peratus Sumbangan Sektor Perikanan Terhadap Keluaran Dalam Negeri Kasar Pada Harga Semasa Tahun 1984-2008	396
Jadual 6.9	Jumlah Pekerja Tempatan dan Pekerja Asing di Sektor Swasta Mengikut Jenis Kumpulan Industri Tahun 1985 – 2008	398
Jadual 6.10	Anggaran Penduduk Brunei Mengikut Bangsa Tahun 1984-2008	401
Jadual 6.11	Taburan Penduduk Brunei Mengikut Daerah 1984-2008	402
Jadual 6.12	Bilangan Vesel Berenjin Dalam yang Dilesenkan di Brunei 1984-2008	406
Jadual 6.13	Hasil Pendaratan Sumber Perikanan Brunei 1984-2008	418

Jadual 6.14	Bilangan Bot Perikanan yang Dilesenkan 1984-2008	420
Jadual 6.15	Bilangan Syarikat Nelayan Kecil-Kecilan dan Nelayannya Tahun 1984-2008	422
Jadual 6.16	Kuantiti dan Nilai Import Sumber Perikanan 1987-2008	431
Jadual 6.17	Bilangan Nelayan yang Berdaftar Tahun 1984-2008	433
Jadual 6.18	Jumlah Nelayan Asing Mengikut Negara Asal Tahun 2008	436
Jadual 6.19	Syarikat Pengimport dan Jenis Kenderaan Penghantaran Sumber Perikanan Segar dari Negeri Sabah	460
Jadual 6.20	Syarikat Pengimport dan Jenis Kenderaan Penghantaran Sumber Perikanan Segar dan Dingin Beku dari daerah Miri dan Bintulu, Sarawak	461
Jadual 6.21	Aliran Pemasaran Sumber Perikanan dalam bentuk Segar Tempatan dan Import 1987-2008	480
Jadual 6.22	Jumlah Sumber Perikanan dalam Bentuk Segar yang Terdapat di Pasar Seluruh Negara Tahun 1984-2008	485

SENARAI GAMBAR

SENARAI GAMBAR	HALAMAN
Gambar 2.1 Layar Tambang	121
Gambar 2.2 Layar Turun	122
Gambar 2.3 Tampuling	128
Gambar 2.4 Rigis	134
Gambar 2.5 Selambau	138
Gambar 3.1 Pilamas	209
Gambar 3.2 Bintur	216
Gambar 4.1 Bubu dari Dawai Mata Punai	286
Gambar 6.1 Jeti Penurunan Perahu Nelayan Kecil-Kecilan	414
Gambar 6.2 Pontun	415
Gambar 6.3 Reka Bentuk Bubu Vesel Enjin Dalam	439
Gambar 6.4 Reka Bentuk Vesel Pukat Tunda	442
Gambar 6.5 Operasi Pendaratan Vesel Pukat Lengkung	445
Gambar 6.6 Penghantaran Sumber Perikanan Menggunakan Lori dari Sabah	455
Gambar 6.7 Penghantaran Sumber Perikanan Menggunakan Van dari Sarawak	456
Gambar 6.8 Penghantaran Sumber Perikanan Menggunakan Double Cap Sabah	457
Gambar 6.9 Ikan Salmon yang diimport Melalui Udara	466
Gambar 6.10 Kerang yang diimport Melalui Jalan Udara	468
Gambar 6.11 Ikan Duai Hitam yang diimport Melalui Jalan Udara	469
Gambar 6.12 Sumber Perikanan Dingin Beku dalam Kontenna	473
Gambar 6.13 Sumber Perikanan Dingin Beku Disimpan dalam Kotak Kertas	474

Gambar 6.14	Sumber Perikanan Kering Disimpan dalam Plastik dari Sabah	477
Gambar 6.15	Sumber Perikanan Kering dihantar menggunakan Bot Penumpang dari Sarawak	478
Gambar 6.16	Bangku Jualan Ikan Segar di Kawasan Perkampungan	482
Gambar 6.17	Jualan Sumber Perikanan Segar di Pasar Raya	483

SENARAI PETA

SENARAI PETA	HALAMAN
Peta 1.1 Kedudukan Negara Brunei Darussalam	32
Peta 3.1 Kedudukan Brunei dalam Pulau Borneo pada Tahun 1922	149

SENARAI LAMPIRAN

SENARAI LAMPIRAN	HALAMAN
LAMPIRAN A Senarai Produk Import Sumber Perikanan di Brunei	550

SENARAI SINGKATAN

BDSYB	<i>Brunei Darussalam Statistical Year Book</i>
BIBD	Bank Islam Brunei Darussalam
BMA	<i>British Military Administration</i> (Pentadbiran Tentera British)
BMPC	<i>British Malayan Petroleum Company</i>
BNBCC	<i>British North Borneo Chartered Company</i>
EAF	<i>Ecosystem Approach to Fisheries</i>
EEZ	<i>Exclusive Economic Zone</i> (Zon Ekonomi Eksklusif)
ENSO	<i>El Nino Southern Oscillation</i>
EROI	<i>Efficiency of Energy Return on Investment</i>
EU	<i>European Union</i> (Kesatuan Eropah)
FAO	<i>Food and Agriculture Organization</i>
GPS	<i>Global Positioning System</i>
HLPE	<i>High Level Panel of Expert of Food Security and Nutrition</i>
ICLARM	<i>International Coastal Living Aquatic Resources Management</i>
ISU	<i>International Sustainability Unit</i>
IUU	<i>Illegal, Unreported and Unregulated</i> (Tangkapan haram, tidak dilaporkan dan tidak terkawal)
KDNK	Keluaran Dalam Negeri Kasar
KPSSU	Kementerian Perindustrian dan Sumber-Sumber Utama
LNG	<i>Liquefied Natural Gas</i> (Gas Cecaair Asli)
MEY	<i>Maximum Economic Yield</i>
MscY	<i>Maximum Social Yield</i>
MSY	<i>Maximum Sustainable Yield</i>
NGO	<i>Non-Governmental Organization</i> (Organisasi bukan Kerajaan)

OSPD	<i>Outlines Strategy and Policies for Development</i> (Rangka Strategi dan Dasar bagi Pembangunan)
PBNB	Perlembagaan Bertulis Negeri Brunei
RKN	Rancangan Kemajuan Negara Lima Tahun
SEAFDEC	<i>Southeast Asian Fisheries Development Centre</i>
SKM	Skim Kewangan Mikrokredit
SKP	Skim Kemudahan Perusahaan
SMS	<i>Short Message Service</i> (Perkhidmatan Pesanan Ringkas)
UNCLOS	<i>United Nations Convention on the Law of the Sea</i>